

Citizen Science 3.

EMBEREK A TERMÉSZETBEN

Bevezetés

Az ember és a természet kapcsolatának megértése talán minden kor jelentős kérdése, de jelenünk egy mindenképpen meghatározó aspektusa. Rengeteg tudós és ökofilozófus foglalkozik azzal, hogy az emberiség természettől való eltávolodását, illetve az oda való visszatérését megértse. Számos tanulmány mutatta ki, hogy mind a mentális, mind pedig a testi egészségünkre komoly hatással van például a madárénekek vagy a természetes környezet teljes egésze. Külön iparág, az ökoturizmus, épült ki az anyatermészet csodáit megismerni vágyók kiszolgálására. A következőkben az emberek hagyományos ökológiai tudásáról és a helyi közösségek természetvédelemben betöltött szerepéről lesz szó egy derülátó jövőkép árnyékában.

Etnoökológia – Mit tanulhatunk a tájban élő embertől?

„Magyar könyvet írni, olyat, a melynek tárgya igazán a magyarság életéből van merítve, mely a valót ismerteti s e révén tisztázó is: erre vágytam.”

Herman Ottó: A magyar halászat könyve (1887)

Fogalom és történet

Az etnoökológia az emberek természetről alkotott képével foglalkozik. Azzal a tudással, amellyel a környezetükről rendelkeznek. Egy olyan interdiszciplináris tudomány, ami a néprajz és az ökológia között képez hidat, tehát a humán területet is összeköti a reállal. Ebből adódóan rendkívül színes és sokrétű. Gondoljunk csak bele, hogy mennyire érdekes, amikor egy témát többféleképpen közelítünk meg. Valójában itt is ez történik. A hétköznapi

emberek és közösségek által „tárolt” hatalmas tudásanyag környezettel kapcsolatos része ökológiai szemlélettel megközelítve és a néprajz eszközeivel feltárva rengeteget segít a tájtörténet megismerésében és számos biológiai tudományterület kutatásaiban egyaránt.

Dr. Molnár Zsolt, etnoökológus, a hortobágyi és a gyimesi pásztorkodáshoz kötődő ökológiai tudás feltárásában rendkívül nagy szerepet vállaló kutató

Egykoron a mindennapi élet részét képezte szinte mindenki számára a természet értékeinek és erőforrásainak kinyerése, illetve hasznosítása. Egykoron (igazából most is) a tájat hosszútávon is csak fenntartható módon lehetett használni, különben az idővel kimerült és jó ideig nem tudta ellátni az adott közösséget. Éppen ezért az embereknek meg kellett tanulniuk együtt élni a természettel, ismerniük kellett a működésének elvét és változásának jeleit. Egy pásztornak például pontosan tudnia kellett, hogy egy bizonyos helyen mikor, milyen állattal és mennyi ideig legeltethet. Kialakult tehát a hagyományos tájgazdálkodás, amelynek szerves része volt egy gyakorlatias nézőpont és tudáshalmaz, amelyet a közösségek empirikus úton szereztek meg, majd generációról generációra adták tovább. Ezt a tudást nevezzük (hagyományos) ökológiai tudásnak, amely definíció szerint éppen úgy alkalmazható egy budapesti jogászra, mint egy hortobágyi juhászra. Természetesen a két személy természetről szerzett ismeretei rettentően különböznek, de ezért még nem kell hibáztatnunk senkit, hiszen egy pásztornak mondhatni foglalkozási ártalom, hogy ismeri a hortobágyi pusztát, míg

egy jogásznak ehhez gyakorlatilag semmi köze. De akkor mégis miért helytálló az a kijelentés, hogy az ember eltávolodik a természettől és a generációról generációra öröklődő értékes ökológiai tudás fájóan gyorsan tűnik el?

Birkanyáj a farmosi bivalyoson

A hagyományos tájhasználat nem jár(t) a környezet jelentős átalakításával. Történeti okokból belátható, hogy erre nem volt lehetőség és valószínűleg igény sem. A táj változott és az emberek is alakították, de nem drasztikusan. Hagyományos szakmák, ún. népi ösfoglalkozások (halászat, erdészet, pákászat, pásztorkodás stb.) léteztek csupán, amelyek a tájhasználat bizonyos aspektusait szolgálták ki. Mindegyiknek megvolt a maga gyakorlatias tudása, ami egy közösségen belül, szükségszerűen, magával a foglalkozással együtt maradt fent. Könnyen belátható tehát, hogy a természettel való együttélésen alapuló hagyományos gazdálkodáshoz hatalmas tudásra volt szükség, amely azonban a mező- és erdőgazdaság technológiai fejlődésével jóformán át lett lépve és a háttérbe szorult, majd a foglalkozásokkal együtt átalakult vagy el is tűnt. Az ökológiai tudás egy kollektívan tárolt tudásforma, egy adott csoport tudatában létezik és jóformán nincs leírva. Ez jelentősen növeli a plaszticitását. A különböző ösfoglalkozásokhoz, mint például a pásztorkodáshoz szükséges ismeretek a technológiai fejlődéssel párhuzamosan változtak. Ezáltal mást nevezünk ma hagyományosnak, mint száz évvel ezelőtt és ez a folyamatos változás a lejegyzetlenség mellett, tudásvesztéshez vezet. Nem beszélve arról, hogy mind a társadalom, mind pedig a mezőgazdaság átalakulásával a hagyományos

szakmák művelőinek száma is folyamatosan csökken. Valójában ezt ismerte fel Herman Ottó, aki már az etnoökológia fogalmának létezése előtt ehhez hasonló kutatásokat, adatgyűjtéseket végzett az ország számos pontján. Munkái nélkül manapság még kevesebbet tudnánk a hazai ösfoglalkozásokról. Csak, hogy egy példát említsek: A hazai folyók szabályozásáig az ártereknek is speciális tájhasználati módjai léteztek. Volt például kifejezetten ártéri legeltetés vagy ide tartozott a sokréti, pákász életforma is. Ezek az árterek eltűnésével jóformán megszűntek. Azonban Herman Ottó életművének köszönhetően ismerhetjük akkori állapotukat.

csikász az Ecsedi lápon. Herman Ottó illusztrációja A magyar halászat könyvéből

Mit taníthat egy pásztor a természetről?

A pásztorkodás kétségkívül a magyarság egy tipikus ösfoglalkozása, amelynek megbecsültsége, azonban korunkra jelentősen csökkent. Egyre kevesebben művelik ezt a rendkívül embert próbáló és nagy tudást igénylő szakmát, így az ehhez tartozó hagyományos ökológiai ismeretek is elveszni látszanak. Ez egyrészt néprajzi szempontból is felbecsülhetetlen veszteség, ugyanis a pásztorkodáshoz tartozó népi szaknyelv elképesztően gazdag és színes. De a természetvédelem szempontjából miért ekkora veszteség? Mégis miből áll egy pásztor tudása és mi haszna lehet ebből a természetvédelemnek?

A pásztorok által kedvelt veresnadrágcsenkesz (Festuca pseudovina) foltszerű állománya

Egy ökológussal vagy egy botanikussal szemben egy pásztor folyamatában látja a tájat és valójában dinamikus folyamatként is kezeli azt. Egy kutató egy adott területen mondjuk évi néhány napot tölt csak és az általa módszeresen felmért fajok segítségével egy modellként igyekszik megalkotni a vegetációs ciklust, illetve a táj hosszabb léptékű változását a fajkompozíció segítségével. Ezzel szemben egy pásztor az egész életét a tájban tölti. Látja a vegetációs ciklust és a hosszabb léptékű változásokat is. Másrésről elődeinek elbeszéléseiből behatóan ismeri a tájtörténetet, hiszen több százéves tudást hordoz magával a közösség kollektív „adattárolása” segítségével. Emellett gyakorlatiasan szemléli például a növényzetet és gyakorlatiasan is osztályozza azt. A tudományos társulás-osztályozás a fajösszetételen és a fajok arányán alapul, illetve az asszociációban adott szerepet betöltő fajok toleranciáján és preferenciáján. Egy pásztor, aki a tájat használja, ezzel szemben a biomassa és a tápérték szerint fogja osztályozni a társulásokat, ami a legeltetés szempontjából sokkalta gyakorlatiasabb.

Csikós Apajpusztán

legelő szürke marha és seregélyek a Fertő-tó melletti gyepeken

Ezzel azonban még mindig nem adtam meg a választ a fenti kérdésre. A legeltetés több százéves múltja során számos élőlény alkalmazkodott ehhez a ciklikus bolygatási formához és a legelés nyomán új társulások jöttek létre, amelyek fenntartásában komoly szerepe van ennek a kezelési módszernek. Sokakban felmerülhet a kérdés, hogy tényleg ennyire fontos a pásztorkodás, hogy jelentősen új élőhelyeket hozzon létre és tartson fenn? Valójában igen, a legeltetés során a pásztor irányítja az állatait és ügyel arra, hogy milyen növényeket fogyasszanak, illetve mely területekről. Például figyel arra, hogy egy hely, az értékének függvényében, mennyi ideig képes eltartani az állatokat, anélkül, hogy kimerülne. Vagy egy másik példa, hogy a pásztorkodással együtt járó állásolás (az állatok déli/éjjeli pihenőhelye) nagyban meghatározza a mai löszgyepek fajösszetételét, ugyanis az állatok taposása és legelése az állásokon csak a gyorsan visszatelepülő és a mélyre lenyúló gyökérzetű fajoknak kedvezett, így még a legelés megszűnésével is ezek a fajok alkotják a löszgyepek igen nagy részét. Tehát az állatainak kezelésével a pásztor tudatosan formálja a tájat úgy, hogy az a lehető leghatékonyabban legyen használható hosszútávon. A több százéves hagyományos legeltetés ezáltal a táj részévé vált és fenntartása egyet jelent a táj fenntartásával. Nem véletlen, tehát, hogy a hagyományos gazdálkodás, eltűnésével a kultúrtájak madárfajai szenvedik az egyik legkomolyabb

állománycsökkenést. De a legeltetéshez szorosabban kapcsolódó példa a szikes gyepek zombékos formájának eltűnése és avarosodása a legeltetés megszűnésével. Ezen példák mentén megérthető, hogy a természetvédelemben, élőhelymegőrzés céljából végzett kezelések megtervezésekor a pásztorok ökológiai tudásának segítségével kellene kidolgozni a kezelési terveket.

Magas sótartalmú talajt kedvelő sóvirág (Limonium gmelinii) a szikes puszták jellegzetes nyár végi virága

Van azonban egy másik probléma is, amire a pásztorkodás megoldással szolgálhat. A modern mezőgazdaság és a természetvédelmi érdekek összeférhetetlennek látszanak. Örök kérdésnek tűnik, hogy hogyan lehet fenntarthatóan használni egy tájat úgy, hogy az gazdaságos is legyen és az élővilág számára is megfelelő legyen. Bár egy teljesen másik világban, de ha belegondolunk, akkor pont ezt tették a hagyományos tájhasználat művelői, azaz egykori elődeink is. Talán pont a pásztorkodás gyakorlatias élőhelyosztályozása és fenntartható gondolkodása mentén kellene megoldást keresni erre a problémára. Hiszen egy gazda számára mennyivel hasznosabb és érthetőbb lenne, ha az általa legeltetésre használt földterületen lévő növénytakaságok biomassza és tápérték szerint lennének osztályozva amellet, hogy a fajkompozíciót is ismerné. Így egy védett gyepon történő gazdálkodás sem konfliktusok mentén zajlana, hanem a gazdálkodó megélhetésével és a természetvédelmi érdekekkel összhangban.

Participatív természetvédelem

A fent említett megoldások összefogására, a természetvédelemben született egy szakkifejezés, amelynek lényege, hogy a helyi közösséget partnerként vonjuk be az adott régióban zajló természetvédelmi tevékenységekbe és az általuk birtokolt hagyományos ökológiai tudást felhasználva igyekezzünk a tájnak és a benne élő embernek is a legjobbat biztosítani. Ez az utopisztikus fogalom, a participatív természetvédelem.

A participatív természetvédelem jelenleg csak példák szintjén létező jelenség, azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy mind a konfliktusok kezelése, mind pedig a hatékony élőhelykezelés szempontjából sokkal több esetben ez lenne a vezető irány. A még létező hagyományos helyi közösségek bevonásához ezeknek az embereknek a társadalmi és anyagi támogatására, valamint a partnerként való kezelésükre lenne szükség. Ehhez pedig el kell ismernünk, hogy az ökológiai tudás érték és meg kell tanulnunk „kinyerni” ezekből az emberekből. Ugyanúgy, ahogy a Citizen Science során felhasználjuk a természet felé érdeklődve forduló laikust, hogy kíváncsisága mentén gyűjtsön számunkra adatokat a mi képességeinket meghaladó spektrumban, úgy kell a tájban élő egyre kevesebb ember tudását felhasználni a természet védelméhez és megismeréséhez.

szürke marha borjú